

MIGRĀCIJAS IZPĒTES PIEREDZE PADOMJU LATVIJĀ

Pārsla Eglīte

Anotācija. Raksts sniedz atskatu uz migrācijas īpatnībām un tās izpētes iespējām padomju varas gados, kad Latvija piedzīvoja masveida imigrāciju galvenokārt no Krievijas un Baltkrievijas tuvējiem apgabaliem. Tā izraisīja iedzīvotāju vecumsastāva izkropļojumus gan izcelsmes, gan jaunajās mītnes vietās, kas sekmēja vienās drīzāku, otrās vēlāk sekojošu pārlieku novecošanos. Lai noklusētu notiekošās kolonizācijas sekas, datu pieejamība par to tika ierobežota, bet sagatavotās publikācijas politiski cenzētas.

Atslēgas vārdi: imigrācija, migrantu vecumsastāvs, migrācijas demogrāfiskās sekas, politiskā cenzūra.

Apzīmētājs *padomju* attiecas gan uz politisko iekārtu laikposmā no 2. pasaules kara beigām līdz valsts neatkarības atjaunošanai, gan pētāmās parādības norises īpatnībām un sekām šais apstākļos, gan tās pētniecības iespējām un šī darba secinājumu uztveri varas pārstāvju vidū.

Pirmajā padomju varas gadā Latvijā – 1940./1941. – skaitliski būtiska migrācija vēl nenotika, ja neņem vērā kādu politisku darboņu un armijas daļu ierašanos, par kuru daudzumu ziņu nav. Savukārt 14 tūkstošu vietējo iedzīvotāju izsūtīšana uz attālākiem PSRS austrumu apvidiem nav īsti uzskatāma par migrāciju, jo pēdējā tiek saprasta kā dzīvesvietas maiņa pēc indivīda paša lēmuma, kaut arī dažādu draudu, ekonomisko vai citu ārējo apstākļu ietekmē (Multilingual ...1982, 92).

Tūlīt pēc karadarbības izbeigšanās Latvijas teritorijā sākās gan demobilizēto padomju armijas karavīru un īpaši virsnieku izmitināšana Rīgā un citās pilsētās, gan civiliedzīvotāju masveida ierašanās no karadarbībā un vācu okupācijas darbībā vairāk izpostītiem kaimiņrepubliku apvidiem. Tie apmetās paši un tika izmitināti ne vien uz rietumiem no padomju varas aizbēgušo Latvijas iedzīvotāju atstātajos mājokļos, bet arī palikušo dzīvokļos, izvietojot tajos, it kā pārāk lielā platībā, nelūgtos kaimiņus. Cilvēki to redzēja un bija spiesti pieciest (Okupācijas ... 1999, 349-376). Darba vietās un pakalpojumu iestādēs arvien biežāk saziņa notika vienīgi krievu valodā.

Pret notiekošo rusifikāciju un nesamērīgo mašīnbūves attīstību, lai gan tai nepieciešamo resursu Latvijā nebija, iestājās daļa vadošos amatos nokļuvušo latviešu, piemēram, E. Berklavs, un arī pētnieki. Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktora P. Dzērves 1959. gadā sagatavotajā izpētes programmā “Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas” bija uzsvērtā darbaspēka bilances saspringtība. Atzīts, ka “turpmākā tādu nozaru un ražotņu attīstīšana, kas balstās uz tādu izejvielu izmantošanu, kas pievestas no tālienes, kurām nav pastāvošu ražošanas jaudu un vietējo darba resursu, no ekonomiskā viedokļa nav uzskatāma par mērķtiecīgu (Latvija padomju... 2001, 237 – 238). Šīs nostādnes pārbaudei īpaši izveidota komisija ar Vissavienības iestāžu pārstāvjiem tās sastāvā atzina programmu par aplamu un tās īstenošanu par spējīgu nodarīt lielu kaitējumu PSRS tautsaimniecības attīstībai kopumā. P. Dzērve tika atbrīvots no amata, tāpat viņa domubiedrs, toreizējais Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks E. Berklavs un daži citi tā dēvētie nacionālekonomisti. Taču republikas kolonizācija turpinājās.

1961. gada vasarā tiku pieņemta darbā minētajā institūtā. Līdz tam tā sastāvā pastāvējušais un manis iecerētais Ekonomiskās ģeogrāfijas sektors bija tikko pārcelts uz universitāti, tāpēc nonācu Darba resursu sektorā. Viens no darba uzdevumiem bija darba resursu pirmsplāna prognožu izstrāde republikas kārtējam piecgades plānam.

Kā zināms, katra bilance sastāv no divām daļām: pirmā – paredzamo resursu no dažādiem avotiem pieauguma iespēju aprēķins, otra – šo resursu izlietojuma veidi. Darba resursu bilances pirmajā daļā – darbaspējīgo iedzīvotāju skaits bāzes gadā un plāna periodā no dabiskā pieauguma (darbspējas vecumu sasniegušo skaita no agrāk dzimušām paaudzēm un prognozes periodā mirušo vai pensionējušos skaita starpības) un tolaik par mehānisko dēvētā pieauguma – migrācijas, speckontingenta (armijā dienējošo un ieslodzīto skaita) un teritoriālajām pārmaiņām (pagastu, apriņķu robežu maiņu, pilsētu tiesību piešķiršanu u.tml.). Bilances pirmās daļas izstrādēs mehāniskā pieauguma vietā rēķinājāmie tikai ar varbūtējām migrācijas pieauguma pārmaiņām, jo dienējošo un ieslodzīto skaits bija slepens. Otrajā bilances daļā paredzamo darbaspējīgo un darba gaitas varbūtēji turpinošo pensionāru skaitu dalīja atbilstoši nodarbinātības veidiem – mācībām, darbu tautsaimniecības dažādās nozarēs vai māsaimniecībā.

Toreiz pastāvējušajā Valsts plāna komisijas Darba resursu nodaļā rīkojās citādi. Vispirms vāca visu ministriju paredzētās prasības pēc darbaspēka un tad meklēja darbaspējīgo papildinājuma iespējas šo prasību kopuma apmierināšanai. Padomju Latvijā, kur arvien lielāka rūpniecības un transporta uzņēmumu daļa bija Vissavienības un nevis republikas pakļautībā, darbaspēka pieprasījuma plāni vienmēr pārsniedza tā paredzamo dabisko pieaugumu. Tādēļ visos piecgades plānos PSRS Valsts plāna komisijai tika prasīts migrācijas pieaugums Latvijas PSR augošo plānu izpildei (Latvija padomju ... 2001, 171).

Mūsu darbā grūtības radīja vajadzīgo izejas datu trūkums par iedzīvotāju skaitu, vecumsastāvu un kustību. Pat pēc Staļina nāves (1953. gadā) un viņa personības kulta nosodījuma Kompartijas XX kongresā 1956. gadā Latvijas CSP izdotajā datu krājumā 1957. gadā par republikas tautsaimniecību tikai 3 nelielas tabulas 2 lappusēs bija veltītas iedzīvotāju skaitam 1930. un 1935. gadā vecajās robežās, bet 1940. un 1956. – jaunajās (bez bijušā Abrenes apriņķa 5 pagastiem), kā arī dabiskajam pieaugumam atsevišķos gados no 1950. līdz 1955. gadam un sešu lielāko pilsētu iedzīvotāju skaitam (Latvijas PSR ...1957, 7–8). Arī pirmās pēckara tautskaites datu krājumā (Итоги ... 1962) atrodams tikai visu Latvijas iedzīvotāju – vīriešu un sieviešu, pilsētās un laukos – skaits 5 gadu vecumgrupās un šo pašu grupu bez vecuma norādes dalījums pēc dzimtās valodas: latviešu, krievu vai citās. Trūka migrācijas izpētei derīgo datu par dzimšanas un iepriekšējo dzīvesvietu, kā arī dzīvošanas ilgumu pašreizējā vietā.

Kaut cik noderīgi dati bija atrodami vienīgi atklātai publicēšanai aizliegtajā krājumā – tikai dienesta lietošanai (Численность ... 1961; Численность ... 1966). tādiem bija neliela tirāža, visi eksemplāri numurēti un glabājami seifā. Man arī tika piešķirtas tiesības tādus izmantot, bet publikācijās nedrīkstēja būt pat norādes uz tajos atrodamo datu avotu, ne tikai kādi skaitļi no tiem. Ar tādiem priekšnosacījumiem, sākot ar 1971. gadu, t.i., pēc 1970. gada tautskaites, sāka iznākt arī ikgadējo statistisko datu

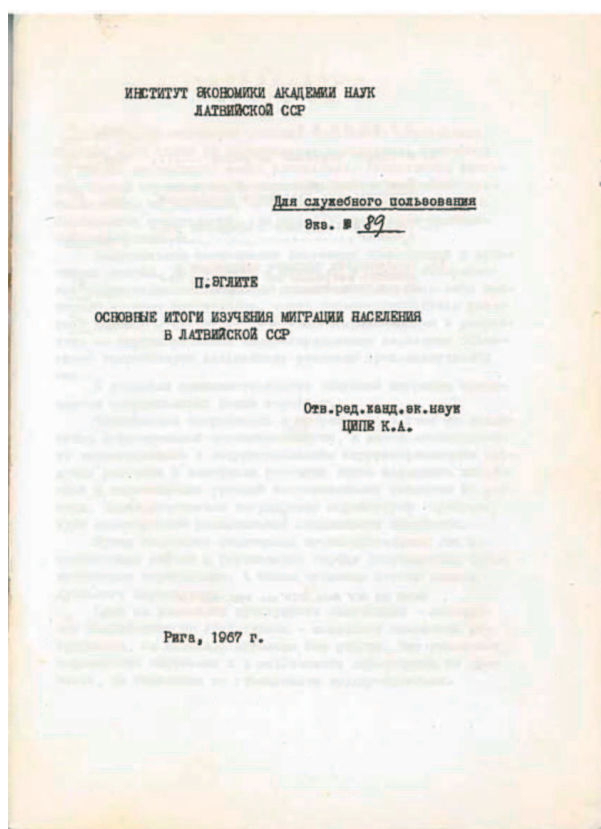
krājums par iedzīvotāju dabisko un mehānisko kustību, kur bija atrodamas ļoti noderīgas ziņas – par iebraukšo migrantu izbraukšanas vietām: savienotajām republikām un pat apgabaliem ar lielāko pārcēlušos skaitu (Естественное ... 1972). Tikai 1990. gadā ikgadējais statistikas datu krājums par iedzīvotāju kustību sāka iznākt latviski un bez publicēšanas ierobežojumiem. Bet tad jau imigrācija no grūstošās PSRS un vissavienības iestāžu diktāts beidzās.

60. gados visai pieticīgos publicētos datus papildināja Statistikas pārvaldes uzkrāto pierakstīšanās dzīvesvietā lapiņu papildapstrāde par 1959.–1965. gadu (Эглите 1967, 6, 10-11). Tas deva iespēju raksturot migrācijas atšķirīgo intensitāti pēc pārcelšanās attāluma un tās izraisīto iedzīvotāju skaita pārdali no attālākiem Latvijas rajoniem par labu Rīgai un Pierīgai. Tā kā migrē galvenokārt 20–30 gadu veci, tātad visauglīgākā vecuma cilvēki, dzimstība izbraukšanas vietās mazinājās. Taču jaunajās apmešanās vietās tā nepalīelinājās, jo dzīvokļu celtniecība būtiski atpalika no migrācijas pieauguma, un dzīves telpas trūkuma dēļ bērnu skaits tika ierobežots ne tikai iebraucēju, bet arī vietējo ģimenēs. Tas pats notika arī starprepubliku migrācijā. Latvijā visvairāk cilvēku iebrauca no tuvējiem Krievijas un Baltkrievijas apgabaliem – Pleskavas, Vitebskas, Kaļiņingradas. Arī tajos saruka jaunāko vecumgrupu īpatsvars un tātad arī dzimstības līmenis, kā arī iespējas ilgstoši radīt lielu izceļotāju skaitu.

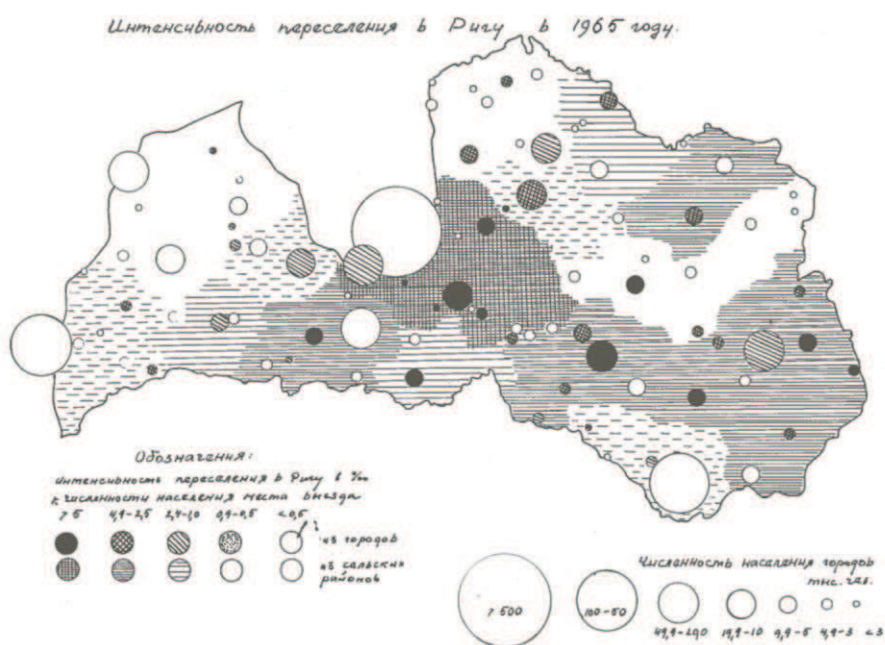
Gribot negribot raisījās secinājums, ka jauno darbavietu izvietojums galvenokārt Rīgā un tās tuvumā (Jelgavā, Ogrē, Olainē) kavē pārējo pilsētu attīstību un pilnīgāku attālāko apvidu darbaspēka ataudzi un izmantošanu ne vien Latvijā, bet arī tai tuvējos izbraukšanas apgabalos. Šo apsvērumu dēļ nebija lietderīga jaunu darbavietu veidošana rūpniecības uzņēmumos, kas izmanto no citām republikām ievestās izejvielas un darbaspēku, bet produkciju izved uz tām. Tas pilnībā sakrita ar minēto nacionālekonomistu nostādni, kaut arī netiku ar to iepazīstināta.

Kā jau zinātnē, lietotās metodikas un izmantoto datu apraksts, kā arī iegūtie secinājumi bija jāizliek uz papīra. Tos izklāstīju īpašā 72 lpp. garā brošūrā ar 7 tabulām un 6 kartoshēmām (Эглите 1967). Tā kā tajā bija iekļauti vienīgi dienesta lietošanas izdevumos publicētie dati, arī šo darbiņu izdeva 100 numurētos eksemplāros, pieticīgi drukātus rotaprinta tehnikā (1. attēls).

Jau pēc 1970. gada tautskaites ar pilnīgāku datu atklātu izdošanu (Латвийская ССР ... 1971) sagatavoju publicēšanas nosacījumiem atbilstošu rakstu Latvijas Zinātņu akadēmijas vēstīm par migrācijas ietekmi uz apmaiņas teritoriju iedzīvotāju vecumsastāvu un ataudzes iespējām (Eglīte 1972). Visās zinātniskajās iestādēs tolaik darbojās pāris kolēģu ekspertīzes komisijas vērtējumam, vai rokrakstā nav publicēšanai liegtu datu. Tad to apsprieda institūta zinātniskā padome, un ar tās labvēlīgu atzinumu varēja iesniegt redakcijā. Pirms salikuma tekstu vēl pārbaudīja Galvenā literatūras pārvalde, kā dēvēja cenzūru. Mans raksts tai bija licies aizdomīgs (2. attēls).

1. attēls. Pētījums par migrāciju “Dienesta lietošanas” vajadzībām

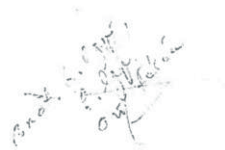

2. attēls. Migrācijas intensitāte uz Rīgu 1965. gadā (Эглице 1967)

Toreizējais institūta direktora vietnieks zinātniskā darbā Pēteris Guļāns man darīja zināmu, ka par to ticis spriests Latvijas Kompartijas Centrālajā komitejā, un ieteica pameklēt, vai kas līdzīgs nav publicēts kāda cita padomju pētnieka darbā. Neatradu, jo nevienā citā republikā nebija tik liela migrācijas un tik maza dabiskā pieauguma. Tāpēc arī tajās bija mazākas notiekošās vecumsastāva novecošanās izpausmes un paredzamās

sekas. Attaisnoties nespēju. Sekoja, pēc H. Stroda vārdiem, “politiskās represijas”: turpmākajos 3 gados neviens Latvijas preses izdevums manus rakstus nelūdza un iepriekš iesniegtos neiespieda. Vēstures institūta kolēģes, braucot Zinību biedrības lektoru grupā uz kādu no rajoniem, man pat apjautājās, vai neesmu pazemināta amatā. Nebiju. Un tad 1975. gadā “Cīņā” pēkšņi parādījās mans jau agrāk iesniegtais raksts par brīvā laika izlietojumu. Tātad biju apžēlota (3. attēls).

Tikai pēc Latvijas neatkarības atgūšanas publicētajos iepriekš slepeno dokumentu kopijās atradu sava “prese lieguma” iemeslu. Toreizējās “Glavļita” (Galvenā literatūras pārvalde) vadītājas ikgadējā slepenajā atskaitē Latvijas Kompartijas “Cekai” (Centrālā komiteja); līdzās Latvijā visnotaļ cienījamu rakstnieku darbu kritikai mans darbs tika minēts kā izdošanai nevēlams. Tajā esot minēts, ka starprepubliku migrantu izglītības līmenis esot zemāks nekā vietējiem, un šādu apgalvojumu trimdas latvieši varētu izmantot pretpadomju aģitācijai (PSRS politiskā ... 2011, 231).

P. Eglīte.

IEDZĪVOTĀJU MIGRĀCIJAS LOMA DEMOGRAFISKĀS
SITUĀCIJAS IZMAIŅĀS LATVIJAS PSR.

Beidzamās desmito gadu otrajā pusē Latvija kļuvas ļoti aktuālas iedzīvotāju un darbaspēka resursu atražošanas problēmas. Darba vietu skaita pieaugums sabiedriskajā ražošanā ilgāku periodu apsteidzis darba resursu skaitlisko pieaugumu. Tā rezultātā pilnīgi izmantotas šo resursu pārdales iespējas starp nodarbinātības sfērām, t.i., no mājsaimniecības un personiskās lauku palīgsaimniecības uz sabiedrisko ražošanu. Sasniegts praktiski maksimālais darbaspēka resursu nodarbinātības līmenis. Pēc 1970. gada Vissavienības tautas skaitīšanas datiem Latvijā 93,8% darbaspējīgā vecuma iedzīvotāji strādāja tautas saimniecībā vai apmeklēja skolas.¹⁾ Pēdējos gados pat izveidojies nosacīts darbaspēka deficīts, kam piemīt virkme nevēlamu sekām: pastiprināta kadru mainība, nepilnīgi izmantotas ražošanas jaudas u.tml.

Plānveidīgas saimniecības apstākļos pilnīgi iespējams novērst

3. attēls. Publicēšanai nevēlamā rokraksta fragments ar cenzora piezīmēm

Man pašai šī grēka darba eksemplāra vairs nebija, jo autora kā parasti saglabātais bija mistiski pazudis no vāciņiem darbavietas grāmatu skapī ... Atradu citu – pat ar kāda vērtētāja piezīmēm teksta malās – jau mūsdienās Misiņa bibliotēkas retumos. Izrādījās, ka atmiņa mani nebija vīlusi: Glavļita priekšnieces atskaitē minētās norādes par iebrucēju zemāko izglītību tur nebija ... Tātad: ja rokrakstā nebija iegansta aizliegt publicēšanu, tad tas bija jāizdomā, lai tikai atklāti neparādītos teksts, kur pievērš uzmanību nesamērīgajai imigrācijai ar visām tās sekām. Tādas tikai mūsdienās sāk izjust arī viena otra cita Eiropas Savienības valsts (Lutz, Scherbow 2003), un arī Latvijā nebūt ne visas jau pārvarētas.

Atsauces

- Eglīte, P. (1972). *Iedzīvotāju migrācijas loma demogrāfiskās situācijas izmaiņās Latvijas PSR*. Rokraksts, 1– 25. (Misiņa bibliotēkas retumu krājumā)
- Latvija padomju režīma varā 1945-1986* (2001). *Dokumentu krājums*. N 6. Šneidere, I. (red.) Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds.
- Latvijas PSR tautas saimniecība* (1957). Statistikas datu krājums. Rīga: LPSR CSP.
- Lutz, W., Scherbow, S. (2003). Can immigration compensate for Europe's low Fertility? *European Demographic Research Papers*, 1, 1 – 16.
- https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/subsites/Institute/VID/PDF/Publications/EDRP/edrp_2003_01.pdf (28.02. 2018)
- Multilingual Demographic Dictionary (1982). Ordina editions, Liege (Belgium)
- Okupācijas varu politika Latvijā 1939.-1991. (1999). Dokumentu krājums. Rīga: Nordik, 349 – 376.
- PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940.-1990.* (2011). Dokumenti un materiāli. 2. daļa. Sast. H.Strods, Rīga: Jumava, 229– 238.
- Естественное и механическое движение населения Латвийской ССР* (1961). Рига, (ДСП) (для служебного пользования)
- Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г.* (1962). Латвийская ССР. Москва: ЦСУ.
- Латвийская ССР в 1970 г. (1971). Краткий статистический сборник. Рига
- Численность, состав, естественное и механическое движение населения Латвийской ССР в 1971 году* (1972-1988) (1972 (1973-1989)). Рига. (ДСП)
- Численность, состав и движение населения Латвийской ССР* (1966). Рига (ДСП)
- Эглите, П. (1967). *Основные итоги изучения миграции в Латвийской ССР*. Рига: Институт Экономики АН Латв.ССР (ДСП)

Summary

This article focuses on the peculiarities of migration and its research possibilities during the Soviet era, when Latvia experienced massive immigration mainly from regions of Russia and Belarus that were in close proximity. That led to distortion of population age composition both in the places of origin and in the new places of residence. As a result there was excessive aging, which occurred sooner in the places of origin, and later in the new places of residence. To constrain the effects of ongoing soviet policy, the availability of data was limited, but prepared publications were politically censored.